

Paulina Nortowska

Obraz Anglii
w polskim piśmiennictwie
geograficznym i podróżniczym
w epoce nowożytnej

Obraz Anglii
w polskim piśmiennictwie
geograficznym i podróżniczym
w epoce nowożytnej

Paulina Nortowska

Obraz Anglii
w polskim piśmiennictwie
geograficznym i podróżniczym
w epoce nowożytnej

Kraków 2023

Paulina Nortowska

 <https://orcid.org/0000-0003-4542-554X>

 paulina.nortowska@gmail.com

© Copyright by Paulina Nortowska, 2023

Recenzent

dr hab. Jakub Basista, prof. UJ

Opracowanie redakcyjne

Anna Kandzior-Zug

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Łamanie

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-969-3 (druk)

ISBN 978-83-8138-970-9 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381389709>

Na okładce wykorzystano obraz Williama Marlowa
Blackfriars Bridge and St Paul's Cathedral, 1788 ([https://commons.wikimedia.org/wiki/File:
Blackfriars_Bridge_and_St_Pauls_Cathedral_by_William_Marlow_1788.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Blackfriars_Bridge_and_St_Pauls_Cathedral_by_William_Marlow_1788.JPG);
na licencji Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International)

Na stronie tytułowej wykorzystano rycinę *Mapa Anglii w ozdobnej ramce*, Barwick 1593,
ze zbiorów Rijksmuseum w Amsterdamie
(<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.828658>)

Publikacja dofinansowana przez Fundację Lanckorońskich

FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9

Rozdział I

Polskie piśmiennictwo geograficzne dotyczące Anglii w XVI-XVIII wieku	33
Geografia w szkolnictwie polskim epoki nowożytnej	33
Kalendarze	45
Gazety	49
<i>Silva rerum</i>	51
Podręczniki i kompendia geograficzne dotyczące Anglii	54

Rozdział II

Polskie piśmiennictwo podróżnicze dotyczące Anglii w XVI-XVIII wieku	79
Podróże w XVI-XVIII wieku	79
Relacje z podróży nowożytnych	84
Relacje podróżników z Anglii	91
Innowiercy	91
Podróże dyplomatyczne	96
Podróże poznawczo-edukacyjne	110

Rozdział III

Podróże obywateli Rzeczypospolitej do Anglii	137
Instrukcje rodzicielskie	145
Wyzwania podróżnicze	154

Rozdział IV

Obraz Anglii w ówczesnych relacjach z podróży	185
Krajobraz	188
Parki i ogrody	193
Gospodarka	196

Miasta i fortyfikacje	199
London	203
Uniwersytety	210
Budowle sakralne	218
Rezydencje	231
Sztuka	241
Parlament	245
Sylwetki panujących	248
Obraz dworu	254
Etykieta i ceremoniał dworski	256
Zwierzyńce	261
<i>Scientia curiosa</i>	266
<i>Varia</i>	270

Rozdział V

Wizerunek Anglików	279
„Ciekawość”	279
„Inny”	280
„Obcy”	281
Kontakt kulturowy	283
Egzotyzm	283
Ksenofobia i ksenofilia	284
Stereotypy	286
Anglicy w literaturze podróżniczej	289
Misje dyplomatyczne	291
Podróże edukacyjno-poznawcze	293
Aspekt religijny w literaturze podróżniczej	299
Perspektywa innowiercy	300
Perspektywa katolika	304
Anglicy w literaturze geograficznej	310
Aspekt religijny w literaturze geograficznej	315
Zakończenie	325
Bibliografia	337
Summary	373
Indeks osobowy	375
Indeks geograficzny	387

Wykaz skrótów

- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych
AGAD, APP – Archiwum Publiczne Potockich w AGAD
AGAD, AR – Archiwum Radziwiłłów w AGAD
AGAD, AZ – Archiwum Zamoyskich w AGAD
ANK – Archiwum Narodowe w Krakowie
BCz – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BGPAN – Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk
BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BKPAN – Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie
BOss – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu
BOZ – Biblioteka Ordynacji Zamoyskich w BN
BPAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
w Krakowie
BR – Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu
BUW – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
gael. – gaelicki
PSB – Polski Słownik Biograficzny
złp – złoty polski

Wstęp

Celem niniejszej pracy jest ukazanie sposobu postrzegania Anglii oraz odtworzenie obrazu tego wyspiarskiego kraju, jaki istniał w mentalności szlachty Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Podejmuję próbę rekonstrukcji wyobrażenia Anglii z punktu widzenia nowożytnego peregrynanta, komentatora, obserwatora otaczającej go rzeczywistości, uczestnika wojaży edukacyjno-poznawczych oraz misji dyplomatycznych, ale również osób, które z Rzeczypospolitej nie wyjeżdżały, lecz były odbiorcami przekazów wcześniej wymienionych podróżników. Zamierzam skonfrontować wiedzę geograficzną z odczuciami i wrażeniami podróżników oraz ocenić wpływ edukacji geograficznej i autorów podręczników na postrzeganie rzeczywistości przez społeczeństwo Rzeczypospolitej szlacheckiej. Ponadto zaprezentuję pewne aspekty wyobrażenia świata, mentalne obrazy, konstrukty myślowe oraz umysłowość ówczesnych środowisk społecznych. Moim celem jest przedstawienie nie tylko miejsca i roli podróży w staropolskiej świadomości, lecz również wpływu wojaży, zwiedzania oraz obserwacji na kształtowanie mentalności ówczesnych mieszkańców polsko-litewskiej Rzeczypospolitej.

Definicja mentalności w ujęciu historycznym stanowi punkt wyjścia badań nad obrazem Anglii w oczach mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Mentalność obejmuje sposób myślenia, zachowania, system wartości, zespół wyobrażeń o świecie, postawę życiową członków danej grupy społecznej; stanowi istotny element świadomości społecznej, ukształtowanej przez tradycje, układy społeczno-kulturowe, warunki geograficzne, czynniki psychofizyczne, zdobytą wiedzę oraz doświadczenie. Świadomość społeczna stanowi korelat układów społeczno-kulturowych, ale również kształtuje strukturę osobowości poszczególnych indywiduali¹. Bogdan Rok

¹ A. Folkierska, *Mentalność a ideologia i światopogląd jako dwa aspekty świadomości społecznej w wybranych koncepcjach socjologicznych*, [w:] *Osobowość w społeczeństwie i kulturze*, red. nauk. B. Suchodolski, H. Świda, Wrocław 1974, s. 15-81, *Studia Pedagogiczne / Zakład Narodowy im. Ossolińskich*, 30; J. Ronikier, *Metodologia historii mentalności w badaniach nad książką i czytelnictwem*, [w:] *Książka polska w okresie zaborów. Wybrane problemy metodologii i dydaktyki bibliologii, bibliotekoznawstwa i informatologii. Praca zbiorowa*, red. M. Kocójowa, Kraków 1991, s. 61-74; D. Bąkowski-Kojs, *Historia mentalności epoki nowożytnej. Jeszcze o problemach*, „Historyka” 2001, t. 31, s. 91-100.

skonstruował ogólną definicję, trafnie oddającą istotę zagadnienia: „najogólniej, mentalność oznacza sposób myślenia oparty na konkretnym, obowiązującym w danej społeczności systemie wartości, a z nim związany jest zespół charakterystycznych dla tej społeczności codziennych zachowań. Z socjologicznego i psychologicznego punktu widzenia mentalność stanowi pewną część świadomości społecznej”².

W zależności od kontekstu założeń metodologicznych można definiować mentalność w różnorodny sposób. Pojęcie mentalności powstało na gruncie socjologii, filozofii, antropologii kulturowej, pedagogiki, psychologii. Fundamentalne prace z zakresu metodologii historii mentalności wyszły spod pióra przedstawicieli francuskiej szkoły „Annales”, skupionej wokół czasopisma „Annales d’Histoire Économique et Sociale”. Twórcy i redaktorzy korzystali z dorobku badawczego i metodologicznego francuskiej szkoły socjologicznej Emila Durkheima³. Dla środowiska „Annales” mentalność jest przede wszystkim kategorią kolektywną, a poszczególne człowiek jest ujmowany przez pryzmat środowiska, grupy społecznej czy epoki. Emocje ewoluują, zmieniają się w zależności od różnych przekrojów czasoprzestrzennych oraz różnych przekrojów kategorii kolektywnej. Przedstawiciele francuskiej szkoły wskazują na dwuwarstwową istotę tego zjawiska⁴. Na gruncie polskim powstało wiele rozpraw z zakresu historii mentalności⁵.

² B. Rok, *Mentalność duchowieństwa polskiego w XVIII wieku*, [w:] *Studia z dziejów kultury i mentalności czasów nowożytnych*, red. K. Matwijowski, B. Rok, Wrocław 1993, s. 41, *Prace Historyczne – Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, 4.

³ G. Duby, *Histoire des mentalités*, [w:] *L’Histoire et ses méthodes*, 4. Ch. Samaran, Paris 1961, s. 937-965, *Encyclopédie de la Pléiade*, 11; idem, *Des sociétés médiévales*, Paris 1971; M. Vovelle, *Idéologies et Mentalités*, Paris 1982.

⁴ A. Folkierska, *op. cit.*, s. 50.

⁵ W. Wrzosek, *Historia a świadomość społeczna*, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej*. Praca zbiorowa, red. M. Drozdowski, Warszawa–Poznań 1988, s. 461-467; idem, *Historia – Kultura – Metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995, *Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna*; J. Ronikier, *op. cit.*, s. 61-74; idem, *Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706-1725*, Kraków 1992, *Select*; idem, *Historia mentalności a metodologia nauk humanistycznych*, „Historyka” 1996, t. 26, s. 53-62; M. Markiewicz, *Czy była rewolucja społeczna w Anglii w XVII wieku?*, „Historyka” 1992, t. 22, s. 45-51; *Studia z dziejów kultury i mentalności...*; J. Wojtowicz, *Ze studiów nad tzw. kręgiem korespondencyjnym. Założenia – badania – postulaty*, [w:] *Rozprawy z dziejów XVIII wieku. Z dziejów komunikacji socjalnej epoki nowożytnej*, red. idem, Toruń 1993, s. 23-31; J. Basista, *Więcej o angielskiej rewolucji w XVII wieku*, „Historyka” 1995, t. 25, s. 89-97; idem, *Anglia, świat i gwiazdy. Obraz świata i Anglii pierwszych Stuartów w kalendarzach. 1603-1640*, Kraków 1994, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, z. 109; A.L. Sowa, *Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702-1728*, Kraków 1995, *Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia*, t. 3; P. Kowalski, *Theatrum świata wszystkiego i poćwiwy gospodarz. O wizji świata pewnego siedemnastowiecznego pisarza ziemiańskiego*, Kraków 2000, *Antrophos*; D. Bąkowski-Kois, *op. cit.*, s. 91-100; idem, *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej. Studium z historii mentalności 1704-1726*, Kraków

Podróże nowożytne tworzą bardzo bogate, różnorodne oraz wielopłaszczyznowe zjawisko, które stanowi istotny element oraz wyznacznik otwarcia ówczesnych społeczeństw na świat. Złożony charakter zagadnienia wymusił konieczność ograniczenia badań. Geograficzny zakres pracy został zawężony do samej Anglii, części składowej obecnego Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, identyfikowanej w ówczesnym świecie z całą brytyjską monarchią.

Moim pierwotnym zamierzeniem było objęcie badaniami całej epoki nowożytnej, jednakże zbytne poszerzenie pola badawczego stworzyło niebezpieczeństwo przeprowadzenia niedokładnej kwerendy źródłowej i powierzchownej refleksji naukowej oraz niezrealizowania celów badawczych. W związku z tym ramy chronologiczne obejmują epokę przedoświeceniową. Cezura czasowa odnosząca się do historii kultury jest z reguły umowna i nie jest traktowana rygorystycznie. Na przełomie epok dochodzi do przenikania się dawnych i nowych wyobrażeń oraz zarysowania się i kształtowania prekursorskich i niekonwencjonalnych nurtów. Pod koniec XVI stulecia zachodzą istotne zmiany w kierunku ewolucji kulturowej, związane z barokowym artystycznym widzeniem świata, przemiany wzorów kultury oraz literatury⁶. Kształtuje się i rozwija nowa gałąź piśmiennictwa – relacje, zapisy z odbytych podróży po Europie lub na Bliski Wschód⁷.

W epoce baroku mieszkańcy Rzeczypospolitej wykazywali poczucie wielkości narodowej oraz subiektywne przekonanie o dawności tradycji i szczególnych wartościach polskiego wzorca ustrojowego. Ze swoistą dumą opiewano stan szlachecki, jego starożytne genealogie oraz podtrzymywane starodawne tradycje i wzory narodowej kultury, przeciwstawiane obcym wzorcom oraz niebezpiecznym nowinkom. Kultowi dziedzictwa towarzyszył tradycjonalizm społeczny⁸. Sarmatyzm obejmował różnorodne zjawiska występujące w literaturze, sztuce, świadomości społecznej i politycznej oraz obyczajowości społeczeństwa szlacheckiego⁹. Ponadto kultura sarmacka przyniosła zmiany w sposobie widzenia oraz postrzegania otaczającej rzeczywistości. Zdecydowanie zaczęły dominować percepcja wzrokowa oraz zmysłowe poznanie świata. Specyfiką kultury barokowej była wizualność, efektowność oraz spektakularność.

2005; *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji. Wrocław, 23-24 października 2004 r.*, red. B. Rok, F. Wołański, Wrocław 2004, *Prace Historyczne – Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, 36.

⁶ C. Hernas, *Barok*, Warszawa 1978, s. 578-579, *Historia Literatury Polskiej / Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk*.

⁷ *Ibidem*, s. 138.

⁸ *Ibidem*, s. 5-7.

⁹ S. Cynarski, *Sarmatyzm – ideologia i styl życia*, [w:] *Polska XVII w. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. J. Tazbir, Warszawa 1974, s. 220, *Konfrontacje Historyczne*.

Epoka baroku to również okres rozwoju kontrreformacji, realizacji programu przemian kultury w kierunku ściśle potrydenckim¹⁰. Ponadto to czas szczególnej roli zakonów nauczających oraz ich przemożnego wpływu na szkolnictwo. Kolegia jezuickie i pijarskie o ogromnym zasięgu oddziaływania kierowały tradycyjnymi szkołami językowo-retorycznymi z dominującym systemem edukacji humanistycznej¹¹. Ówczesne szkolnictwo prowadziło edukację jednostronną, pragmatyczną, skierowaną ku językowi i literaturze, a traktującą marginalnie zagadnienia przyrodnicze¹². Jednakże dominujący wpływ szkół jezuickich, brak większej konkurencji ze strony innych zakonów, proces polonizacji i sarmatyzacji kadr oraz proslachecki charakter szkolnictwa zgromadzenia jezuitów wpłynęły na poziom oraz charakter działań edukacyjnych¹³.

Zakończenie moich rozważań na II połowie XVIII w. związane jest z końcem epoki staropolskiej. W oświeceniu nastąpiły istotne przemiany w kulturze oraz nauce. To również granica końcowa „staropolskiego świata nauki”, związana z licznymi przemianami problematyki naukowej i nauczania w kierunku nurtu oświeconego¹⁴. Według niektórych badaczy koniec epoki przedoświeceniowej położył kres wielkim podróżom edukacyjnym¹⁵. Ponadto istotny jest również „okres przejściowy”, przypadający na lata pięćdziesiąte XVIII w. i związany z przechodzeniem od dawnej do nowoczesnej kultury podróżowania¹⁶. Druga połowa XVIII w. otworzyła nową epokę w dziejach edukacji oraz propagowania nowych prądów umysłowych na ziemiach polskich. Na terenie Rzeczypospolitej powstała szkoła o nowej koncepcji programowej i strukturze organizacyjnej: pijarskie Collegium Nobilium w Warszawie, symbol reform edukacyjnych i ustrojowych¹⁷.

Otwarcie ówczesnego człowieka na świat, poszerzenie horyzontów myślowych oraz zainteresowań wpłynęło na coraz większą chęć podróżowania, konfrontacji wie-

¹⁰ C. Hernas, *op. cit.*, s. 11.

¹¹ T. Bieńkowski, *Na przełomie epok. Edukacja na ziemiach polskich w latach 1720-1740*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, t. 37, s. 51-67.

¹² Idem, *Wykształcenie szkolne i jego perspektywy poznawcze*, [w:] T. Bieńkowski, J. Dobrzycki, *Staropolski świat nauki. Uczeń i szkoły wobec osiągnięć nowożytnych nauk przyrodniczych*, Warszawa 1998, s. 3-6.

¹³ K. Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007, s. 168-182.

¹⁴ J. Dobrzycki, *Staropolski świat nauki*, [w:] T. Bieńkowski, J. Dobrzycki, *op. cit.*, s. 38-39.

¹⁵ N. Conrads, *Politische und staatsrechtliche Probleme der Kavalierstour*, [w:] *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*, Hrsg. A. Mączak, H.J. Teuteberg, Wölfenbüttele 1982, s. 47, *Wölfenbütteler Forschungen*, Bd. 21.

¹⁶ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013, s. 24-25.

¹⁷ T. Bieńkowski, *op. cit.*, s. 51-52; K. Puchowski, *op. cit.*, s. 224-238.

dzy teoretycznej, uzyskanej podczas nauki i lektury, z faktycznym stanem i wyglądem obcych krajów oraz innych społeczeństw. Efektem masowego podróżowania, mody na zwiedzanie zagranicy były liczne zapiski, itineraria, relacje powstałe w trakcie wojaży, ewentualnie sporządzone w krótkim czasie po powrocie, najczęściej na podstawie wcześniejszych notatek, przekazujące wiedzę o świecie i będące konfrontacją własnych wrażeń, uczuć oraz wiedzy uzyskanej w kraju. Opisy starały się odzwierciedlić wybrane komponenty rzeczywistości, oglądane i zwiedzane kraje, obserwowane społeczności, przekazać autentyczne, obiektywne impresje, jednakże nie były pozbawione subiektywizmu. Relacje – pomimo charakteru sprawozdawczego i dążenia do rzeczowości i stylistycznej powściągliwości – zawierają niedokładności, niedociągnięcia, pomyłki, nadinterpretacje oraz powtarzane schematy zaczerpnięte z przewodników, opisów innych autorów oraz literatury geograficznej. W związku z tym autoryzacja i weryfikacja zapisków podróżniczych bywa utrudniona.

Podstawę źródłową niniejszej pracy stanowiły drukowane i rękopiśmienne relacje z podróży i misji poselskich, diariusze, dzienniki, pamiętniki, autobiografie zawierające zapiski odbytych wojaży, korespondencja podróżna, instrukcje spisywane przez rodziców lub opiekunów, encyklopedie, kompendia i podręczniki geograficzne, jak również wiadomości z zakresu geografii umieszczone w kalendarzach, gazetach oraz szlacheckich sylwach. Analizowana literatura podróżnicza ujawnia specyficzny ogląd świata istniejący w świadomości podróżników omawianej epoki. Relacje zawierają niezwykle bogate, wszechstronne i interesujące deskrypcje, które pozwalają zrekonstruować obraz Anglii oraz są świadectwem konfrontacji wyobrażeń z zastaną rzeczywistością. Ponadto dodatkowych informacji dostarcza piśmiennictwo geograficzne, kształtujące i wpływające na mentalność oraz obraz świata czytelników, w tym przyszłych wojażerów. Analiza treści materiałów źródłowych pozwala odtworzyć niektóre rysy sarmackiej umysłowości zbiorowej oraz ówczesny sposób widzenia świata.

Materiały, które zostały wykorzystane, pochodzą ze zbiorów archiwów i bibliotek w kraju: Biblioteki Książąt Czartoryskich i Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie (zwłaszcza zgromadzonych w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich), Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku, Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Archiwum Głównego Akt Dawnych (szczególnie przechowywanych w warszawskim Archiwum Publicznym Potockich, Archiwum Radziwiłłów i Archiwum Zamoyskich) oraz Archiwum Narodowego w Krakowie. Ponadto planowana była kwerenda w bibliotekach i archiwach podworskich dawnej Rzeczypospolitej, znajdujących się dziś poza granicami kraju. Jednakże panująca w czasie pracy nad książką

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)

Archiwum Publiczne Potockich (APP):

Rkps 163a, t. 51.

Archiwum Radziwiłłów (AR):

Dział II, księga 84.

Dział IV, teka 38, koperty 550-552.

Dział IV, sygn. 216, 234, 318.

Dział VI, sygn. II-80a.

Dział XI, sygn. 118, nr 37, 83.

Archiwum Zamoyskich (AZ):

Rkps: 516, 546, 547, 548, 1380.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (BCz.)

Rkps: 365, 444, nr 48, 562 IV, 558 IV, 1152 II, 1623, 2171 IV, 2896, 3031 IV.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (BJ)

Rkps 5.

**Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk
w Krakowie (BPAN)**

Rkps 8185.

Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk (BGPAN)

Rkps Ms 925a.

Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (BR)

Rkps 48.

Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN)

Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (BOZ):

Rkps: 1302, 1455, 1466, 6891.

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (BUW)

Rkps 47.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (BOss.)

Rkps: 187/II, 201.

Źródła drukowane

- Anonimowy, *O przedsięwzięciu peregrynacji (XVII w.)*, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI-XVII w.)*, wstęp i objaśnienia D. Żołędź-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 552-557.
- Arakielowicz S., *Itinerarium Romanum (1723). Podróż Rzymska (1723)*, wstęp i oprac. tekstu źródłowego B. Rok, tłum. D. Piwowarczyk, Kraków–Wrocław 2016, *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 6.
- Archiwum nacji polskiej w Uniwersytecie Padewskim, t. 1, *Metryka nacji polskiej w Uniwersytecie Padewskim (1592-1745)*, przygot. do dr. H. Barycz, oprac. K. Targosz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, *Źródła z Dziejów Nauki i Techniki*, t. 10.
- Augustyniak U., *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1992.
- Autobiografia Jana Rybińskiego, seniora braci czeskich*, wyd. A. Danysz, „Reformacja w Polsce” R. 2, 1922, nr 8, s. 305-314.
- Baliński H., *De educatione pueri nobilis*, [w:] *Pisma pedagogiczne polskiego odrodzenia [wybór]*, oprac. J. Skoczek, teksty łac. tłum. A. Danysz, E. Jędrkiewicz, Wrocław 1956, s. 362-388, *Biblioteka Narodowa. Seria 1 0208-4104*, nr 157.
- Baliński H., *O wychowaniu chłopca szlacheckiego (1598)*, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI-XVII w.)*, wstęp i objaśnienia D. Żołędź-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 39-58.
- Bersohn M., *Studenci Polacy na Uniwersytecie Bolońskim w XVI i XVII wieku*, t. 2, Kraków 1894.
- Béthune F.G. de, *Informacja dana od pana de Béthune (1677)*, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI-XVII w.)*, wstęp i objaśnienia D. Żołędź-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 431-438.
- Bieliński F., *Dziennik podróży*, oprac. i tłum. M. Forycki, [w:] *Europejskie drogi staropolskich peregrynantów. Relacje Teofila Szemberga, Protazego Neveraniego i Franciszka Bielińskiego*, red. B. Rok, F. Wolański, Kraków–Wrocław 2018, s. 325-432, *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 7.
- Billewicz T., *Diariusz podróży po Europie w latach 1677-1678*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa 2004.
- Bohusz F.K., *Dziennik podróży*, wstęp i oprac. F. Wolański, Kraków–Wrocław 2014, *Peregrinationes Sarmatarum*, t. 3.
- Botero G., *Relativae powszechne. Albo Nowiny pospolite Jana Botera Benesiusa*, tłum. P. Łęczycki, Kraków 1609.
- Botero G., *Theatrum świata wszystkiego, na którym Europa, Asia, Afryka i Ameryka, także narodów, krajów, miast, nacyj obyczaje, bogactwa i insze przymioty są wystawione. Po włosku naprzód przez Jana Botera Benesiusa opisane...*, tłum. P. Łęczycki, Kraków 1659.
- Buffier C., *Géographie universelle*, Paris 1755.
- Buffier C., *Sposób łatwy nauczania i pamiętania dziejów powszechnych, i rozmiaru czasów czyli chronologii i historii powszechnej podany francuskim językiem przez... Przełożony przez Michała Kocielkowskiego z przydaniem ciekawszych pytań i uwag na dzieje święte i świeckie dla wygody ichmościów panów kawalerów Collegii Nobilium Posnaniensis...*, tłum. M.F. Kocielkowski, t. 1, Poznań 1768, t. 2, Poznań 1771.
- Charkiewicz J., *Dyariusz podróży hiszpańskiej z Wilna do miasta Walencyi na kapitułę jeneralną zakonu mniejszych braci św. Franciszka, to jest bernardynów, odprawionej w roku 1768*, oprac. B. Rok, Wrocław 1998, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1856.

Summary

An Image of England in Polish Geographic and Travel Literature in the Modern Era

In this book, the Author reconstructs the image of England and the English people as perceived by the inhabitants of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Modern Era. The basic sources were travel literature, instructions written by family members, popular geographical publications, geography textbooks, popular compendia and encyclopaedias affecting the awareness and the minds of the widest reading circles. Furthermore, a lot of geographical information was included in calendars, newspapers as well as the nobility's 'silva rerum'. A report of an expedition beyond the Polish-Lithuanian borders could be prepared in literary form, and printed. However, the vast majority of accounts were written as journals, existing only in manuscript form. The aim of the book was to present not only the place and role of travel in old Polish awareness, but also the influence of travel, sightseeing and observation on the shaping of the mentality of the Polish-Lithuanian Commonwealth inhabitants.

When setting off on a journey, the traveller would leave their 'home', the social, geographical, cultural and natural environment they knew, and go to a 'different' place, beyond the border of their place of residence. Despite the differences between England and Poland, and the insular nature of the former, travellers in the modern period visited the kingdom of Albion. During the period in question, a significant part of the trips to England were diplomatic and military missions related to state or parliamentary activities. Missions undertaken by envoys also contributed to the expansion of cultural relations.

Social communication overcame religious barriers. Dissenters travelled to learn about the situation of the religious communities of their denomination of faith. Contacts in the sphere of science and culture were eagerly established and maintained through correspondence, as well as through educational trips to university centres. This was especially true of the communities of the Polish Unity of the Brethren, who regularly undertook such cognitive and communication trips. These peregrinations were strictly utilitarian in nature, with the tourist aspect occurring only episodically.

Polish Protestantism maintained lively relations with England. First of all, prospective Protestant clergymen were sent there to study theology. In addition, the sons of merchants, craftsmen and wealthy Elbląg and Gdańsk patricians, future Gdańsk and Elbląg councillors, as well as prospective medics and Reformed Evangelicals travelled to England. Students learned English, among other things, in Oxford, Cambridge and London. Moreover, Protestant Polish youths studying in England obtained particular material help. There was a special seminar for Polish youths in Oxford. During the period in question, fundraising trips to the kingdom of Albion took place. Polish Arianism also found refuge in England, especially in the times of Charles I. Polish-English relations established on a religious basis contributed to the strengthening of stronger ties between representatives of religious groups from both countries.

In the 16th to 18th centuries, many young noblemen and magnates of the Commonwealth visited Europe, including France, Italy, Spain, the Netherlands and England. After academic

study, the wealthier went either to the great courts, or to the battlefields, to the camps of famous leaders, in order to gain practical knowledge of the art of war. Before finally returning home from their studies, travellers often took sightseeing trips through several Western countries in order to complete their education. With the revolution of pedagogical ideals, the directions of the peregrination changed. England was not a foreign and exotic country for Poles, and a several-week trip to the kingdom of Albion became an obvious element of an educational journey.

In the modern period, travelling played an important role in the process of social communication and was an effective and direct method of transmitting information at a distance. Overcoming distance and space for academic purposes was a way for travellers to gain and deepen knowledge. The pilgrims would go on extended study trips abroad lasting several months, combining these with observation and sightseeing. However, the most important goal of the peregrinatio academica was to reach a specific university centre. Moreover, in the modern period, then elite began to send young people for 'the tour' of Western Europe, to the centres of European culture, science and art. The great cognitive and educational journey was not only a continuation, complement and culmination of education started in the home country, but also an important element of learning about life in foreign countries, culture, art, language, customs, ways of life, urban centres, monuments, buildings, things worth seeing, and the landscape.

An important value of the great cognitive and educational journey was the educational context. The young nobleman pursued specific academic and cognitive goals under the care and guidance of his preceptor, who cared not only for intellectual, but also moral development. The employment of an appropriate tutor was often a guarantee of the success of a foreign educational trip. Peregrination with the pupil allowed such tutors not only to complete education in research centres, meet luminaries and obtain an academic degree, but also to receive social promotion after returning to the home country.

The great cognitive and educational journey shaped participants' worldview and opinions about the countries and communities they visited, and developed their aesthetic taste. The great cognitive and educational journey based on visual perception was cognitive and even somewhat tourism-oriented. Educational peregrination satisfied cultural and aesthetic ambitions and initiated the modern culture of sightseeing. Cultural tourism-oriented travel was the main means of spreading and learning about European culture. However, journeys until the end of the 18th century were primarily focused on words – on the ear, language, dialogue and discourse.

The analysed sources presents the image of England and the English people, which evolved and underwent numerous transformations in the Modern Era. During the journey, Old Polish traveller made evaluations, formulated opinions and value judgments. During the confrontation of the existing images in the awareness of travellers, the perception of the inhabitants of the kingdom of Albion, as well as of England, was subject to numerous modifications under the influence of personal experiences, expectations, individual interests, affections, feelings and prejudices, professed value hierarchy and religion, goals and motives of the journey, and the stories heard from local guides or travel companions. The final image is also the result of previous reading of other descriptions illustrating England, contained in popular geographical publications, geography textbooks, compendia, encyclopaedias, calendars, newspapers, printed guides and the nobility's 'silva rerum', as well as existing generalisations, myths and stereotypes functioning in the Sarmatian awareness. The diversity of opinions, as well as the relatively narrow range of most relations, argue against the recognition of the images obtained as typical patterns or stereotypes functioning in the society of that time. This applies to England and the phenomena described in it, as well as to the English themselves.

Keywords: *travel literature, travels of Poles to England, Old Polish stereotypes about England and the English people*

Poznaj obraz nowożytnej Anglii oraz wizerunek Anglików taki, jaki został przedstawiony w ówczesnym piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym. Książka prezentuje różnorodne aspekty poznawcze, które składały się na kompleksowe poznanie odwiedzanego kraju. Na podstawie analizy wrażeń podróżników oraz treści podręczników i kompendiów geograficznych autorka dokonuje rekonstrukcji obrazu Anglii, jak również stereotypu ówczesnego Anglika.

Publikacja jest studium z dziejów kultury i mentalności staropolskiej, prezentuje pewne aspekty wyobrażenia świata, umysłowość ówczesnych środowisk społecznych. Przedstawia nie tylko miejsce i rolę podróży w staropolskiej świadomości, ale również wpływ wojaży, zwiedzania oraz obserwacji na kształtowanie mentalności ówczesnych mieszkańców Rzeczypospolitej polsko-litewskiej.

Podstawę źródłową niniejszej rozprawy stanowią liczne oraz cenne źródła drukowane i rękopiśmienne relacje z podróży, misji poselskich, diariusze, dzienniki, pamiętniki, autobiografie zawierające zapiski odbytych wojaży, korespondencja podróżna, instrukcje spisywane przez rodziców lub opiekunów, encyklopedie, kompendia i podręczniki geograficzne, jak również wiadomości z zakresu geografii umieszczone w kalendarzach, gazetach oraz szlacheckich sylwach.

FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-969-3

9 788381 1389693